

VÄSTRUMS HULTÖ

Natur

Västrums Hultö utgör tillsammans med Långö och Borsö en liten sammanhållen arkipelag just utanför Gällerskullalandet nordost om Västrum. Sundet mellan fastlandet och öarna är smalt, men öppnas i Grönvallsfjärden och sträcker sig långt i i landet, först Skaftviken till Skaftet, därefter Västrumsfjärden och Hämtviken som söker sig ända fram till Gällerskulla. Det finns naturmässigt inga större skillnader mellan fastland och skärgård. Hela trakten är kraftigt kuperad och barrskogsdominerad, även om fastlandet är högre och mäktigare till alla delar.

Landskapet hör inte till de inställsamma. Den förbipasserande ser från sjösidan mest en oregelbunden siluett; mörk av barrskog som ofta når ända ner till stranden och kastar sin lika svarta spegelbild över sjön. Vattnet är som alltid det levande och livgivande inslaget, med dess ständiga variation, färgspel och horisontlinje. I öppningar i barrskogsridån skymtar bruten mark och gårdstomter. Det är också runt tomterna och (ofta de fd) inägomarkerna lövträdsinslaget lyser upp den mörkt dova färgskalan.

Trots att man här verkligen befinner sig i innerskärgård -man kan inte komma mycket närmre fastlandet- utgör den lilla ögruppen samtidigt nära nog ytterskärgård. Öster om Hultö och Långö är mestadels fritt vatten. Endast den lilla Hamnholmen skyddar Hultö från öppen sjö. Från östra Hultö har man sålunda på många ställen utsikt över en obruten horisont.

Hultö består egentligen av två stora bergknallar, idag åtskilda av ett uppgrundat sund som sedan länge varit odlingsmark. Konturen är lite knubbig och ön är nästan lika bred som lång. Profilen beskrivs enklast om mjukt kuperad. Berggrunden utgörs huvudsakligen av kvartsit, men ett ett stråk av granit drar tvärs över ön. Strandkanten är på sina ställen klippig och sönderbruten. Kala hållar är inte så vanliga, men vid hamnarna innanför Notholmen finns några. Hav och land möts mestadels utan större dramatik. På Hultös nordvästra udde når gammal ekskog ända ner till vattenbrynet.

Historia

Förhistoria

Hultö är en relativt hög ö med många små klackar på 25 meter över havet. Merparten land mellan dessa klackar ligger också högt, i regel mellan 10-15 meter. Det betyder att stora delar av Hultö var vattenbefriade under järnåldern. Trots alla goda förutsättningar i form av tillgängligt jungfrulig mark och öppna

fiskevatten alldeles intill fasta land, finns inga spår eller lämningar av förhistoriska beöskare.

Namn

Hultö är ett vanligt namn på öar i Smålands skärgård. Näst intill varje socken har sin egen Hultö, så det gäller att hålla ordning på sockentillhörigheten. Ibland finns den angiven i namnet, som i Västrums Hultö. Ordet hult kommer från fornsvenskan och betyder liten skog, skogsdunge, men används sällan i modernt språkbruk. Ordet återfinns däremot i ett otal ortnamn, men huvudsakligen som efterled. Ofta dateras namn på -hult till medeltid och anses beteckna de kolonisationer som gjordes i (löv-)skogsdominerade marker runt de dåvarande centralbygderna. Inget föranleder oss att tro att hult i Västrums Hultö skulle ha någon annan vare sig historia eller betydelse.

Jordnatur

År 1543 redovisas ”hultöö” som en dekanegård i skären om ¼ mantal. Dekanegårdarna hörde till stiftet i Linköping och var i princip skattebefriade. Efter reformationen drogs de förstas in till kronan, men det största av de fem rättardömen som dekanegodset var indelat i, Gladhammars rättardöme, såldes 1562 av Erik XIV till Charles de Mornay, och gårdarna fick därmed frälsnatur. Hultö låg förstas inom Gladhammars rättardöme. När de Mornay avrättades 1574 överfördes stora delar av det de Mornayska grevskapet till Gabriel Christiernsson till Valstad. Vad som hände Hultö i samband med reduktionen är ännu okänt, men under 1700-talets början fördes ön till Helgerum, som så mycket jordagods runt omkring. Av okänd anledning friköptes Hultö från Helgerum redan på 1820-talet.

Bosättning

Till hemmanet Hultö hör också Borsö rakt i väster och den myllrande lilla arkipelagen däremellan. En titt på fastighetsgränsen på den ekonomiska kartan ger en känsla skrivbordskonstruktion, ungefär som mellan Amerikas delstater. Gränsen mellan Långö i norr och Hultö i söder är spikrak, som dragen med linjal från Grönvällsholmen till gränsmötet i Vistingsdjupet. Gränsen viker inte för något, men passerar precis mitt igenom det synnerligen trånga Lilla sundet. Linjalgränsen är tydligt utritad på 1787 års avmättnings- och gränsdragningskarta över de båda öarna.

Namnet låter oss ana en medeltida etablering på Hultö. När den förste nybyggaren lockades till Hultö vet vi förstas inte. Inte heller om han tidigare hade uppehållit sig på ön för säsongsfiske. Men redan 1543 är ”hultöö” en dekanegård i skären om ¼ mantal. Det tar en tid att arbeta upp en gård, så det sedvanliga antagandet 1400-talet står sig nog väl även här.

Vid indrivningen till Elvsbrogs lösen 1571 upprättades sockenvisa förteckningar över invånarnas tillgångar. För Hultö antecknades en Jakob med 1½ skålpund koppar, tre kor, åtta får samt svin och häst som beskattningabara tillgångar. I boskapslängden från 1627 noteras på ön en skattepliktig åbo med en fåle, sex kor, två svin och en flock får. Inget utsäde är redovisat i längden, vilket betyder att det inte fanns bruten åkerjord på ön.

Avmätning

När bergsrådet Cederbaum, som ägare till det väldiga Helgerumsimperiet, under 1700-talets slut lät kartera sitt stora markinnehav, var Hultö ett av ett oändligt antal hemman som avmäts, taxerades, gränsbestämdes och karterades av en mycket noggrann lantmätare Didricksson. Det var sjävfallet ett utmärkt sätt att uppskatta taxeringsunderlaget och få en överblick över imperiet och dess inneboende möjlighet. En icke förutsedd bieffekt var att kartorna idag utgör en ovärderlig källa till kunskap.

År 1787 gjordes sålunda en avmätning med gränsbestämning för Hultö och Långö. Det var helt säkert i samband härmed som den linjalraka ägogränsen lades ut. Hemmanet förmedlas samtidigt från ett till $\frac{1}{4}$ mantal frälse. Av kartan över Hultö framgår att den dåvarande bebyggelsen, troligen två gårdar, låg samlade ungefär där den västra av dagens Hultögårdar ligger. Det är svårt att avgöra huruvida det handlar om en eller två gårdar, men grupperingen och husens storlek antyder två enheter. Strax öster om bytomten ligger hemmanets åkermark samlad i ett osedvanligt stort gårde -ovanligt lite sönderstyckat av impedimen, diken och murar. Ett mindre, med mycket oregelbunden kontur, är anslutet direkt till bytomten. Den samlade inägomarken sträcker sig i ett bälte från stranden väster om byn, över byn och förstås åkermarken och ner till den lilla bukten innanför Mansholmen. Ett stort ängsgärde ligger dessutom på öns södra del, vid Sörängen. Bytomten består enligt lantmätaren av god gräsvall och nyttjas till slätter. Borsö används huvudsakligen för bete, men i den långsmala sänkan tvärs över ön finns slättermark. Ett litet hus, troligen en ängslada, kan skönjas. Långt fram under 1900-talet var Borsö koön, det var där man släpte korna på sommarbete och det var dit kvinnorna fick ro morgon och kväll för att mjölka.

Laga skifte

Av okänd anledning friköptes Hultö från Helgerum redan på 1820-talet och hade med största sannolikhet då två brukare. 1828 beslutade dessa sig för att tillkalla lantmätare för att förrätta laga skifte på hemmanet. Hultö blev därmed den första byn i Västrums socken att laga skiftas och därmed också ett av ytterst få skärgårdshemman i socknen där sådan förrättning genomförs.

Lantmätaren delar i princip ön mitt på till två delar om $\frac{3}{8}$ mantal vardera. Gränsen är den som än idag klyver Hultö i två halvöar. Den dras mitt igenom den lilla bykärnan och man beslutar att ena gården ska flyttas ut, dvs till den plats där den östra gården idag ligger. Även Borsö delas mitt på. Trots att det gått ett antal decennier sedan Cederbaums kartering, har inte antalet åkergränder ökat, däremot har på sedvanligt vis de gamla åkrarna expanderat något på bekostnad av den omgivande ängsmarken. Åkrarna skärs av ett virrvarr av diken, impediment och röjningsrösen. På tillhörande karta finns också ett litet torp med tillhörande åkerteg och lite äng utritat längst i väster på Borsö

Glo

Hultö är en av få bebyggda öar i Smålands skärgård som saknar ett regelrätt glo. Inte någonstans runt hela ön finns en typisk glovik. Det närmsta man kan komma är Breviken på sydöstra udden. Läget är dock utsatt och med ett högre vattenstånd kanske inte ens en vik. Hultös enda skydd mot östan är Hamnholmen. Namnet har helt säkert sitt ursprung i att ha använts som hamn, kanske natthamn. Viken har också varit Hultös vinterhamn och det lilla hus som ännu finns här, var

ursprungligen vinterbod. Innanför stranden på öns södra spets skymtar en båtlänning, inga andra bebyggelse lämningar runt om vare sig sundet eller ön är kända.

Glön med båt- och hamnplats tycks genomgående ha varit den primära faktorn vid val av boplatsläge. Inägomarken ligger långt ifrån alltid invid bebyggelsens äldsta lägen, framför allt inte slättermarken, som dessutom är den äldsta inägomarken. Åkerjord bröts vanligen inte förrän under 1600-talets slut. Däremot ligger nästan alltid hamn och bebyggelse nära varandra. På Hultö uppsökte man det ställe som skänkte mest lä och det var på stranden innanför Notholmen. Hamnplatsen vätter mot väster, men är skyddad från i princip alla vindar genom omkringliggande öar och land. Notholmen gav det närmsta skyddet. På kartan 1787 är både Notholmen och Bredsleholmen markerade med namn. Mitt emot Bredsleholmen ligger än idag en liten samfällighet som var gemensam vinterbåtplats. Isen lägger sig inte riktigt lika tidigt här, som närmre in under Notholmen.

Fiske

På avmätningen från 1787 finns vare sig brygga eller bod markerad, inte heller notplan eller annat som hade med fisket att göra. Däremot är namnen Notholmen och Bredsleholmen utskrivna, och de talar ju sitt tydliga språk. Vid laga skiftet beslutar man som alltid att fisket såsom tidigare ska förbli gemensamt. På den tillhörande kartan är i alla fall en sjöbod utritad en bit ut i sjön. Man har huvudsakligen ägnat sig åt inomskärsfiske på ål förstås, men också gädda, abborre, sik och strömming. Vintertid fångades gädda med not eller sax. Öppna havet ligger nästgårds och utan hindrande enskilda fiskevatten emellan. Men, med små odäckade båtar, segel och åror som fortskaffningsmedel var öppna havet farligt. Om inte någon annan gång under året, utmanade man dock faran i samband med vårvinterns strömmingsfiske, som var årets viktigaste fiske.

I den första fiskestatistik som upprättades över länet år 1880, redovisas för Hultö två ålfiskare med sammanlagt sexhommor. I dessa fångade man 12 lispund (1 lispund = 8,5 kilo) ål, som gav en bruttoinkomst på 72 kronor. Samtidigt fanns på ön två strömmingsfiskare -troligen desamma som ålfiskarena- med 30 skötar och en not. Man samsades om och i en båt, vilket ytterligare understryker att fiskevattnet och därmed också fisket var en gemensam angelägenhet.

Vid 1900-talets mitt inköptes en däckare, som gjorde öppna havet mer lätt tillgängligt. Ny stor båt medförde krav på nytt och tillräckligt stort båthus. Den sjöbod som detta båthus ersatte, omhändertogs av Västrums hembygdsförening

Fiskelotten delas med tiden i två lotter. Sedan 1910-talet finns en överenskommelse att låta fiskevattnet ligga fast, tidigare skiftade man en gång/år.

Hemmansklyvning

Befolkningen på ön ökade. Den östra gården brukades omkring 1830 av två brukare. 1845 fanns tre gårdar, men fyra hushåll eller lägenheter på ön. Troligen döljer sig två brukare per hemmansdel i dessa siffror. Oftast handlar det om far och son eller två söner som tillsammans brukar sin halva. Tiden är ju den stora folkökningens. Vid 1800-talets slut har befolknings- siffran inte bara i skärgården utan i landet som helhet skjutit i höjden våldsamt. Vi brukar tala om den stora befolkningsexplosionen. Åkerarelaen ökade, ja mer än fördubblades under 1800-

talet och 1900-talets första år. De gamla ängsgårderna vid Söängen bröts till åker liksom det på Borsö. Överallt där lämplig jord kunde uppletas, bröts den för odling. Det tycks inte ha funnits någon nedre gräns för ytan det lönade sig att röja och bearbeta. 1916 kallas lantmätaren till Hultö för att förrätta hemmansklyvning. Förrättningen inställs dock och den gamla ägostrukturen, dvs den från laga skiftet fick stå kvar.

Stenbrytning

Vid Norra Huvudet, på Hultös östra sida, finns en liten udde kallad Stenudden, just för att man brutit sten där, eller kanske bättre, försökt bryta sten. Enligt muntlig tradition på ön var det tyskar som sökte lämpligt berg till gatsten. Man gjorde provbrytningar, men stenen befanns inte tillräckligt god, och verksamheten kom aldrig igång. Troligen ägde dessa brytningsförsök rum åren närmast runt sekelskiftet 1900. Mycket tyder på att man brutit råblock till ornament och byggnadssten, inte gatsten. Samma muntliga tradition berättar att galeasen Hedvig år 1902 förläste med en last gatsten från Hultö.

1900-tal

Näringsfriheten 1867 gav vem som ville rätt idka handel utanför städerna. Tvåolika typer av handelsverksamhet blev påtagliga i skärgården; handelsbodas och bondeseglotion. Följdriktigt fanns omkring sekelskiftet 1900 flera skutskeppare på Hultö och flera skutor hade hemmahamn här. Järnringar i berget vid djuphålorna runt hamnen berättar att skutor legat förtöjda här.

Trots befolkningökningen under 1800-talet uppstod inte fler behov av hemmansklyvning av gårdar eller skifte av mark. Den gamla fördelningen bestod. Hade flykten från landsbygden redan satt in på Hultö?

Under 1900-talet odlades mycket potatis. De absolut sista åren före jordbrukets nedläggning brukades jorden med en traktor, som de båda gårdarna ägde tillsammans. På den ena av de två Hultögårdarna fanns bredvid traktorn också oxar. Så sent som 1961 togs en bild på det sävliga men ståtliga oxparet i trogen tjänst framför en plog. Jordbruket på Hultö lades ner 1965 då de tre sista mjökkorna såldes till slakt. Året därefter försvann de sista bosfasta från ön.

Telefon drog till Hultö på 1940-talet. Ön är ännu inte elektrifierad.

Bebyggelse

De båda Hultögårdarna ligger på samma ställe, som de gjort sedan laga skiftet. Båda bostadshusen tycks vara uppförda efter skiftet dvs omkring 1830-40-tal. De är i olika grad förändrade exteriört. Inget av dem är falurött, det ena målat i ljus färg det andra klätt med eternitskivor. Till båda gårdarna hör mycket stora och präktiga ladugårdar uppförda runt sekelskiftet 1900, med all den tro på framtiden som storlek, volym och utsmyckning representerar. Varje ladugård hyste fyra-fem kor, ungdjur och häst eller oxar. Till varje gård hör flera bodar och uthus av skiftande ålder. På den ena av gårdarna återstår ett visthus, uppfört i liggande timmer, som ett minne från tiden före kyl och frys. Alla uthus är ännu faluröda. Smedjorna, som hört till varje gård, är nu borta. Vid den norra gårdens brygga ligger ett båthus/sjödod av gammalt datum. Det är om- och tillbyggt i omgångar,

men har ännu oklädda timmerväggar under de utkragade taken. I övrigt är det panelklätt och rödstruket.

Fritidshus byggda som fritidshus saknas nästan helt. Undantaget som bekräftar regeln, ligger precis ovanför ena bryggan. Däremot nyttjas vinterboden på Norra Huvudet som sommarstuga. På Notholmen finns en avstyckad tomt, bebyggd med en gammal stuga, idag fritidsbostad.

Dagsläget

De båda gårdarna på Hultö används numera som fritidsbostäder och har så gjort sedan den siste bofast lämnade ön 1966. Ett relativt stort husbehovsfiske har trots detta bedrivits från ön. Stora delar av den gamla åkermarken är skogplanterad. Öppna genom fårbete, i övrigt återtar naturen sina gamla domäner.

Skydd och förordningar

Klass I Natur i östra Småland

En äldre sjöbod är flyttad till Västrums hembygdsförening

Litteratur

Kalmar läns museums arkiv

Lantmäteriets arkiv

Socknar och gårdar i Tjust. Claes-Göran Petersén 2002

Frälsegodsen i Sverige under storhetstiden. Johan Almquist 1967

Natur i östra Småland. Länsstyrelsen 1997

Stenbrott inom Västerviks kommun, del 2. Bengt Molander 2002

Meddelande rörande Sveriges fiskerier 1-2. Rudolf Lundberg 1883